

Linksnių atrakcija lyginamosiose konstrukcijose: papildymai ir patikslinimai

VESLAVA ČIŽIK-PROKAŠEVA

Lietuvių kalbos institutas

This article carries further an investigation into the Lithuanian case hierarchy, the first part of which was presented in Čižik (2003). The investigation is based on an empirical test of the relative accessibility of the Lithuanian cases to case attraction in comparative constructions of the type *tokie dalykai kaip žvaigždės* ‘such things as stars’ (where the noun in the comparative construction can be in the nominative or be attracted to the case of the object of comparison in the main clause). The occurrence of attraction is determined not only by case but also by the categorial properties of nouns (animacy, number, proper/common) as well as by word order and other syntactic factors. Accessibility to attraction can, however, be used to establish the position of the Lithuanian cases in the case hierarchy. Whereas Čižik (2003) provided no data for the locative and the results were indecisive as to the relative position of the genitive and the dative, the additional tests described in this article point to the following ordering of cases: nominative > accusative > dative > genitive > instrumental > locative.

1. ĮVADAS

Šiame straipsnyje dar kartą¹ aptariamos *toks kaip X* tipo lyginamosios konstrukcijos², pvz.:

¹ Tema apie linksnių atrakciją pasiūlyta prof. Axelio Holvoeto, kuriam padedant linksnių atrakcija pirmą kartą buvo aptarta ir pirmieji preliminarūs tyrimo rezultatai paskelbti žurnale *Acta Linguistica Lithuanica* 48, straipsnyje „Linksnių atrakcija lyginamosiose konstrukcijose“ (žr. Čižik 2003).

² Apie tai, kodėl šios konstrukcijos vadinamos lyginamosiomis konstrukcijomis, o ne

(1) *Neįmanoma suskaičiuoti tokių dalykų kaip žvaigždės.*

Pastebėta, kad tokio tipo lyginamosiose konstrukcijose gali būti pavartota ne tik vardininko forma, bet ir kita forma, priderinta prie tam tikros pagrindinio sakinio vardažodžio formos. Pvz., sakinyje (1) galima ne tik vardininko, bet ir kilmininko forma:

(2) *Neįmanoma suskaičiuoti tokių dalykų kaip žvaigždžių.*

Jeigu atkurtume lyginamąjį sakinį (*neįmanoma suskaičiuoti tokių dalykų, kokios yra žvaigždės*), pamatytume, kad pagrindinis lyginamosios konstrukcijos žodis atlieka subjekto funkciją, todėl reikėtų laukti vardininko (kaip sakinyje (1)). Sakinyje (2) susiduriame su linksnių atrakcija³, nes lyginamosios konstrukcijos žodis *žvaigždžių* yra linksniu suderintas su pagrindinio sakinio vardažodžiu *dalykų*. Nors vardažodžių linksniai suderinti, tai nėra tikrasis derinimas, nes tarp šių vardažodžių nėra tiesioginio sintaksinio ryšio⁴. Todėl tokiais atvejais kalbėtina apie linksnių atrakciją, o ne apie derinimą. Šiame straipsnyje siekiama papildyti ir patikslinti išnašoje nurodytame straipsnyje analizuotus duomenis, išsamiau aprašyti, kada pasitaiko linksnių atrakcijos atvejų, aptarti anksčiau nesvarstytą vietininko linksnio dalyvavimą atrakcijos reiškinyje.

2. EKSPERIMENTO APRAŠAS

2002 m. gruodžio mėnesį buvo apklausta trisdešimt Vilniaus universiteto

lyginamaisiais posakiais, kaip turėtų būti pagal *Dabartinės lietuvių kalbos gramatiką*, žr. Čižik (2003: 1–2). *Sintaksinių ryšių tyrimuose* tokio tipo konstrukcijos vadinamos *redukuotais lyginamaisiais sakiniais* (žr. Holvoet & Judžentis, red., 2003: 144–145).

³ Atrakcija (angl. *attraction*) – tai dviejų, tarpusavyje nesusietų tiesioginiu sintaksiniu ryšiu, žodžių formų suderinimas (Matthews 1997: 29). Terminas *atrakcija* perimtas iš graikų kalbos gramatikos: jį pradėjo vartoti J. Grimmas (Grimm 1866), kuris pirmasis ištyrinėjo šį reiškinį vokiečių kalboje. Šiuo terminu dažniausiai naudojama, kai kalbama apie reliatyvinius sakinius.

Apie atrakciją lietuvių kalboje pirmasis užsiminė A. Šleicheris. Jis nurodo tokį sakinį su atrakcija: *jis turėjo dukterį taip gražią kaip jo paczė* ir priduria, kad nėra girdėjęs, kad žmonės vartotų kitaip, t. y. be atrakcijos, nors sakinyje be atrakcijos nėra laikomas klaida (žr. Schleicher 1856: 330).

⁴ Daugiau žr. Čižik (2003: 4).

Matematikos ir Informatikos fakulteto I kurso studentų (amžius — 18–20 metų). Šiems studentams du kartus buvo teikiamos anketos su sakiniiais, kuriuose buvo galima tikėtis linksnių atrakcijos. Iš dviejų pateiktų vardžodžių formų studentams reikėjo pasirinkti vieną arba abi formas, jei, jų nuomone, tos formos sakinyje galėtų būti pavartotos. Ir vienu, ir kitu atveju pateikti įvairūs sakiniai (iš viso 75 skirtingi sakiniai, gauta — 2250 atsakymų), operuota tiek bendresnėmis kategorijomis (priklausymas tam tikrai kalbos daliai), tiek ir subkategorijomis (gimine, skaičiumi). Apklausomis norėta nustatyti, ar turi reikšmės, kokios kalbos dalies žodžiai (pvz., įvardis, tikrinis / bendrinis daiktavardis), kokių kategorinių savybių daiktavardžiai (pvz., gyvas / negyvas, kaitomas / nekaitomas, vienaskaita / daugiskaita) vartojami kaip lyginamųjų konstrukcijų pagrindiniai žodžiai⁵. Kadangi ši apklausa nebuvo pilna, t.y. joje nebuvo pateikta sakinių su vietininku, nenustatyta kilmininko ir naudininko vieta linksnių hierarchijoje, 2007 m. atlikta antra apklausa. Šį kartą apklausti septyniasdešimt trys Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto I, II, III ir IV kurso studentai⁶. Jiems buvo pateikti 105 įvairūs sakiniai (58 sakiniai, kurie buvo pateikti MIF fakulteto studentams ir 47 nauji, papildomi sakiniai), gauta 7665 atsakymų. Pasakymas „linksnių atrakcija netaikoma“ reiškia, kad nė vienas iš apklaustų žmonių nepavartojo sakinio su atrakcija, arba tas pats sakinyje buvo pavartotas ne daugiau kaip trijų žmonių (tai sudarytų apie 3% visų tam tikro tipo sakinių ir laikoma paklaida). Jei linksnių atrakcija taikoma, bet sakinių skaičius su atrakcija labai mažai skiriasi nuo paklaidos (maždaug 1%), kalbėtina apie ribinius atrakcijos atvejus. Pasakymas „atrakcija beveik neįmanoma“ reiškia, kad dauguma atvejų atrakcija netaikoma, nors kartais ji galima. Daugeliu straipsnyje aptariamų atvejų kalbama apie fakultatyviąją atrakciją: sakiniai su atrakcija sudaro mažiau kaip pusę visų tam tikro tipo sakinių.

3. LYGINAMŲJŲ KONSTRUKCIJŲ TIPAI

Ankstesniame straipsnyje (Čižik 2003) pagal sintaksinę funkciją, nustatomą

⁵ Pagal šios apklausos duomenis ir buvo parašytas pirmoje išnašoje minėtas straipsnis.

⁶ Už pirmos apklausos duomenis esu dekinga Dorotai Čižik (VU MIF fakulteto baka-laurei), o už antros apklausos duomenis – Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto dėstytojams: dr. Artūrai Judženčiui, dr. Daivai Sinkevičiūtei ir dr. Jurgiui Pakeriui.

atkūrus visą lyginamąjį sakinį, buvo išskirti ir aptarti du lyginamųjų konstrukcijų tipai:

- i) lyginamosios konstrukcijos, atliekančios būdo aplinkybės funkciją (t.y. konstrukcijos su jungtuku *kaip* ir atliepiamuoju žodžiu *taip*), pvz.:

(3) *Romas tave myli kaip sūnų.*

= *Romas tave myli taip, kaip myli sūnų.*

(lyginimo standartą reiškiantis žodis atlieka objekto funkciją)

(4) *Kam mums pyktis kaip kažkokiems neprotingiems padarams.*

= *Kam mums pyktis, kaip pykstasi kažkokie neprotingi padarai.*

(lyginimo standartą reiškiantis žodis atlieka subjekto funkciją)

- ii) lyginamosios konstrukcijos, atliekančios pažyminio funkciją (t.y. konstrukcijos su jungtuku *kaip* ir atliepiamuoju žodžiu *toks, -ia*), pvz.:

(5) *Miške randu tokių gėrybių kaip grybų, uogų.*

= *Miške randu tokių gėrybių, kokie yra grybai, uogos.*

(lyginimo standartą reiškiantis žodis atlieka subjekto funkciją)

Iš pavyzdžių išryškėjo, kad linksnių atrakcija būdinga tik tokiems sakiniams kaip (4)⁷ ir (5), kai lyginimo standartą reiškiantis žodis, nepaisant atkurtame lyginamajame sakinyje atliekamos subjekto funkcijos, gali gauti tą netiesioginio linksnio formą, kurią turi lyginimo objektą reiškiantis pagrindinio sakinio žodis. Tokiems sakiniams kaip (3) atrakcija nebūdinga, nes pagrindinio žodžio linksnio forma atspindi šio žodžio lyginamajame sakinyje atliekamą objekto funkciją⁸. Kaip minėta, šiame straipsnyje bus aptariamos lyginamosios konstrukcijos, atliekančios pažyminio funkciją. Taip elgiamasi, nes nustatyti veiksniai, lemiančius linksnių atrakciją tokio tipo sakiniuose, buvo sunkiau, be to, kaip jau minėta, šiuo straipsniu norima papildyti ir patikslinti anksčiau gautus rezultatus, aptarti dar nesvarstytą vietininko linksnį, sužinoti, kaip lietuvių filologijos studentų apklausos rezultatai dera su MIF fakulteto studentų apklausos rezultatais. Taigi šiame straipsnyje aptariamos lyginamosios konstrukcijos su jungtuku *kaip* ir atliepiamuoju žodžiu *toks*,

⁷ Plačiau apie atrakciją tokio tipo sakiniuose žr. Čižik (2003: 7–9).

⁸ Išimtį sudaro sakiniai su neiginiu: galininką gali pakeisti kilmininkas. Daugiau apie tai žr. Čižik (2003: 6–7).

-ia. Šio tipo lyginamosios konstrukcijos atlieka tik vieną — subjekto — funkciją, bet tai nepaaiškina atrakcijos tikimybės, todėl bandyta nustatyti, ar vardažodžių kategorinės savybės lemia linksnių atrakciją.

4. LINKSNIŲ ATRAKCIJOS TIPAI

4.1. Pirmiausia aptariami tie veiksniai, kuriems turi įtakos pagrindinio sakinio sintaksinė struktūra, t. y. linksnis, kuris, taikant atrakcijos taisyklę, turėtų pakeisti vardininką. Pagal tai, koks linksnis galėtų būti pavartotas vietoje vardininko linksnio, tiriamos konstrukcijos buvo suskirstytos į penkias grupes:

- dėl atrakcijos vardininką pakeistų kilmininkas — NOM. / GEN.,
- dėl atrakcijos vardininką pakeistų naudininkas — NOM. / DAT.,
- dėl atrakcijos vardininką pakeistų galininkas — NOM. / ACC.,
- dėl atrakcijos vardininką pakeistų įnagininkas — NOM. / INSTR.,
- dėl atrakcijos vardininką pakeistų vietininkas — NOM. / LOC.

Linksnio formos įtaka iš tikrųjų buvo pastebėta: atrakcija visais atvejais gali būti taikoma, kai vardininką galima pakeisti galininku (trečioji grupė); atrakcija kartais pastebima, o kartais ne, kai pagrindiniame sakinyje vartojamos įnagininko ar vietininko formos — lyginamojoje konstrukcijoje vardininkas retai pakeičiamas įnagininku (ketvirtoji grupė) ir vietininku (penktoji grupė); kai lyginimo objektą reiškiantis pagrindinio sakinio vardažodis turi kilmininko ar naudininko formą, atrakcija dažniausiai pastebima (pirmoji ir antroji grupės).

Toliau bandyta nustatyti, kokie kiti veiksniai, be lyginimo objektą reiškiančio žodžio gramatinės funkcijos arba linksnio, galėtų lemti atrakcijos atsiradimą, kai vartojamos konstrukcijos ir su linksnio atrakcija, ir be jos. Atsižvelgta į vardažodžio kategorines savybes: pradėta nuo bendresnės kategorijos — kalbos dalies. Kaip atskleidė tyrimas, įvardžiams linksnių atrakcija taikoma retai. Be to, bandyta nustatyti, su kokiais daiktavardžiais linksnių atrakcija įmanoma, o su kokiais — ne. Šiuo atžvilgiu pasirodė reikšminga tikrinių ir bendrinių daiktavardžių priešprieša. Pagaliau siekta išsiaiškinti, ar turi įtakos kitos daiktavardžio kategorinės savybės: „gyvas : negyvas“, „skaičiais kaitomas : skaičiais nekaitomas“, „vienaskaita : daugiskaita“. Paaiškėjo, kad kategorinė savybė „gyvas : negyvas“ kartais turi įtakos linksnių atrakcijai. Be to, nagrinėjant kategorinių savybių įtaką linksnių atrakcijai,

išryškėjo kitas atrakcijos tikimybę lemiantis veiksnys — sakinio struktūros skirtumai.

4.2.1. Kadangi linksnių atrakcija tikėtina visais atvejais, kai lyginimo objektą reiškiantis vardažodis turi galininko formą, pradėkime nuo trečiosios grupės — nom. / acc. Apibendrinus pirmos ir antros apklausų duomenis išaiškėjo, kad net tada, kai vardininkas visada gali būti pakeistas galininku, vardažodžio kategorijos turi didesnę įtaką linksnių atrakcijai: su įvardžiais ir tikriniais daiktavardžiais atrakcijos tikimybė perpus mažesnė nei su bendriniais daiktavardžiais. Taigi antrosios apklausos rezultatai patvirtino, kad:

- i) linksnių atrakcija įmanoma su įvardžiais, plg. (6), (7), nors dažniau vartojamos vardininko formos, plg. sakinius be atrakcijos (8), (9):

(6) *Tokius kaip mus nustebinti sunku.*

plg. *tokius, kokie esame mes*

(7) *Tokių paniurėlį kaip tave sunku pralinksminti.*

plg. *tokį, koks esi tu*

(8) *Tokius kaip mes nustebinti sunku.*

(9) *Tokių paniurėlį kaip tu sunku pralinksminti.*

Nauja apklausa parodė, kad įvardžių atveju informantai kartais atmeta konstrukcijas su linksnių atrakcija. Taip esti tada, kai sakinyje vartojama asmeninio veiksmožodžio forma: jei sakinyje pavartota bendratis, atrakcija įvardžiams taikoma lengviau, plg. sakinius (6), (7) su sakiniais (10), (11), kuriuose atrakcijos nepastebėta:

(10) *Kiekvienas pastebi tokią merginą kaip tu.*

(11) *Kiekvienas aprėkia tokius išdykėlius kaip jie.*

- ii) linksnių atrakcija įmanoma su tikriniais daiktavardžiais, nors įprastesnės vardininko formos, plg. (12), (13), (14) ir (15), (16), (17):

(12) *Jai buvo ne gėda turėti tokį vyrą kaip Brazauską.*

plg. *tokį vyrą, koks yra Brazauskas*

(13) *Visiems kaip pavyzdį galima nurodyti tokius žmones kaip Petrauskus.*

plg. *tokius žmones, kokie yra Petrauskai*

(14) *Į tokį miestą kaip Paryžių mėgsta atvažiuoti daug jaunimo.*

plg. *į tokį miestą, koks yra Paryžius*

(15) *Jai buvo ne gėda turėti tokį vyrą kaip Brazauskas.*

(16) *Visiems kaip pavyzdį galima nurodyti tokius žmones kaip Petrauskai.*

(17) *Į tokį miestą kaip Paryžius mėgsta atvažiuoti daug jaunimo.*

iii) linksnių atrakcija įmanoma ir dažnesnė su bendriniais daiktavardžiais:

(a) su skaičiais kaitomais bendriniais daiktavardžiais, reiškiančiais asmenis, gyvas būtybes, plg. (18), (19), nors dažnesni sakiniai su vardininku, plg. (20), (21):

(18) *Ne visi sau leidžia turėti tokią prabangą kaip vaiką.*

(19) *Tokius padarus kaip gyvates pamatysi ne visur.*

(20) *Ne visi sau leidžia turėti tokią prabangą kaip vaikas.*

(21) *Tokius padarus kaip gyvatės pamatysi ne visur.*

(b) su skaičiais kaitomais bendriniais daiktavardžiais, žyminčiais negyvus objektus — daiktus, veiksmų pavadinimus, abstraktus, plg. (22), (23), (24), nors ir šiuo atveju įprastesnės vardininko formos, plg. (25), (26), (27):

(22) *Smagu gauti tokią dovaną kaip kompiuterį.*

(23) *Deputatai retai išpildo tokius dalykus kaip pažadus.*

(24) *Džiugu dovanoti tokią dovaną kaip juoką.*

(25) *Smagu gauti tokią dovaną kaip kompiuteris.*

(26) *Deputatai retai išpildo tokius dalykus kaip pažadai.*

(27) *Džiugu dovanoti tokią dovaną kaip juokas.*

(c) su skaičiais nekaitomais bendriniais daiktavardžiais, plg. (28), (29), (30); kaip ir ankstesniais atvejais, dažniau vartojami sakiniai su vardininko linksniu, plg. (31), (32), (33):

(28) *Tokią valgį kaip varškę pagardink grietine.*

(29) *Tokią maisto medžiagą kaip cukrų pagamina ir iš cukrinių runkelių.*

(30) *Daugelis žmonių mėgsta tokį valgį kaip lašinius.*

(31) *Tokią valgį kaip varškę pagardink grietine.*

(32) *Tokią maisto medžiagą kaip cukrus pagamina ir iš cukrinių runkelių.*

(33) *Daugelis žmonių mėgsta tokį valgį kaip lašiniai.*

Visi apibendrinti linksnių atrakcijos atvejai, kai vardininkas pakeičiamas galininku, pateikiami 1 schemeje.

Schema 1. Linksnių atrakcija, kai vardininkas pakeičiamas galininku.

4.2.2. Toks pat tyrimas buvo atliktas ir su antrosios grupės sakiniais — NOM. / DAT., kai atrakcijos atveju vardininką turėtų pakeisti naudininkas. Kaip ir pirmuoju atveju, bandyta nustatyti, su kokiais vardažodžiais linksnių atrakcija įmanoma ir su kokiais ne, kokią įtaką turi daiktavardžio kategorinės savybės. Antroji apklausa leido patikslinti pirmosios apklausos duomenis: antrosios grupės (NOM. / DAT.) sakinių atveju, panašiai kaip pirmosios grupės (NOM. / ACC.), atrakcija gali būti taikoma beveik visada — išimtį sudaro sakiniai su įvardžiais.

Linksnių atrakcija paprastai netaikoma įvardžiams, pvz.:

- (34) **Tokio reikalo nepatikėčiau tokiam kaip tau.*
- (35) **Aš net nežinau kaip atsidėkoti tokiam kaip tau.*
- (36) **Kad ir be kailio liksi, tokiems kaip jiems neįtiksi.*
- (37) *Tokio reikalo nepatikėčiau tokiam kaip tu.*
- (38) *Aš net nežinau kaip atsidėkoti tokiam kaip tu.*
- (39) *Kad ir be kailio liksi, tokiems kaip jie neįtiksi.*

Kartais linksnių atrakcija įmanoma ir su įvardžiu (tai ribinis atvejis — daugelyje sakinių vartojamas vardininkas), pvz.:

- (40) *Tokiems studentams kaip jums egzaminą pavyks išlaikyti.*
- (41) *Tokiems studentams kaip jūs egzaminą pavyks išlaikyti.* (vardininkas įprastesnis)

Atrakcijos galimybę sakinyje (40) galėjo nulemti lyginamosios konstruk-

cijos vieta, t. y. lyginamoji konstrukcija eina prieš tarinį, plg. sakinį (40) su sakiniiais (34), (35), bei tai, kad tarp lyginamosios konstrukcijos ir tarinio įsiterpia tiesioginis papildinys, plg. sakinį (40) su sakiniu (36)⁹.

Antroji apklausa parodė, kad atrakcija taikoma tikriniams daiktavardžiams, nors dažnesni sakiniai su vardininku, pvz.:

(42) *Apie šiltą nakvynę po stogu tokiam nelaimėliui kaip Raului ir nesisapnavo.*

(43) *Tokiems darbšties žmonėms kaip Januliams net ilgiausia metų diena yra per trumpa.*

(44) *Apie šiltą nakvynę po stogu tokiam nelaimėliui kaip Raulas ir nesisapnavo.*

(45) *Tokiems darbšties žmonėms kaip Januliai net ilgiausia metų diena yra per trumpa.*

Linksnių atrakcija įmanoma su bendriniais daiktavardžiais:

(a) su skaičiais kaitomais bendriniais daiktavardžiais, reiškiančiais asmenis, gyvas būtybes, plg. (46), (47), nors įprastesnis vardininko vartojimas, plg. (48), (49):

(46) *Tokiems paukščiams kaip žvirbliams šalčiai nebaisūs.*

(47) *Tokiam žmogui kaip benamiui ir juoda duona gardi.*

(48) *Tokiems paukščiams kaip žvirbliai šalčiai nebaisūs.*

(49) *Tokiam žmogui kaip benamis ir juoda duona gardi.*

(b) su skaičiais kaitomais bendriniais daiktavardžiais, žyminčiais negyvus daiktus, plg. (50), (51), nors įprastesnis vardininko vartojimas, plg. (52), (53), pvz.:

(50) *Tokiai maisto atsargai kaip sausainiams turėtų užtekti vietos tavo spintelėje.*

(51) *Tokiam mechanizmui kaip dviračiui reikia abiejų ratų.*

(52) *Tokiai maisto atsargai kaip sausainiai turėtų užtekti vietos tavo spintelėje.*

(53) *Tokiam mechanizmui kaip dviratis reikia abiejų ratų.*

(c) su skaičiais nekaitomais bendriniais daiktavardžiais, plg. (54), (55); kaip ir ankstesniais atvejais, įprastesnė vardininko forma, plg. (56), (57):

⁹ Apie tai, kad šie veiksniai gali turėti įtakos atrakcijos atsiradimui, žr. ir toliau.

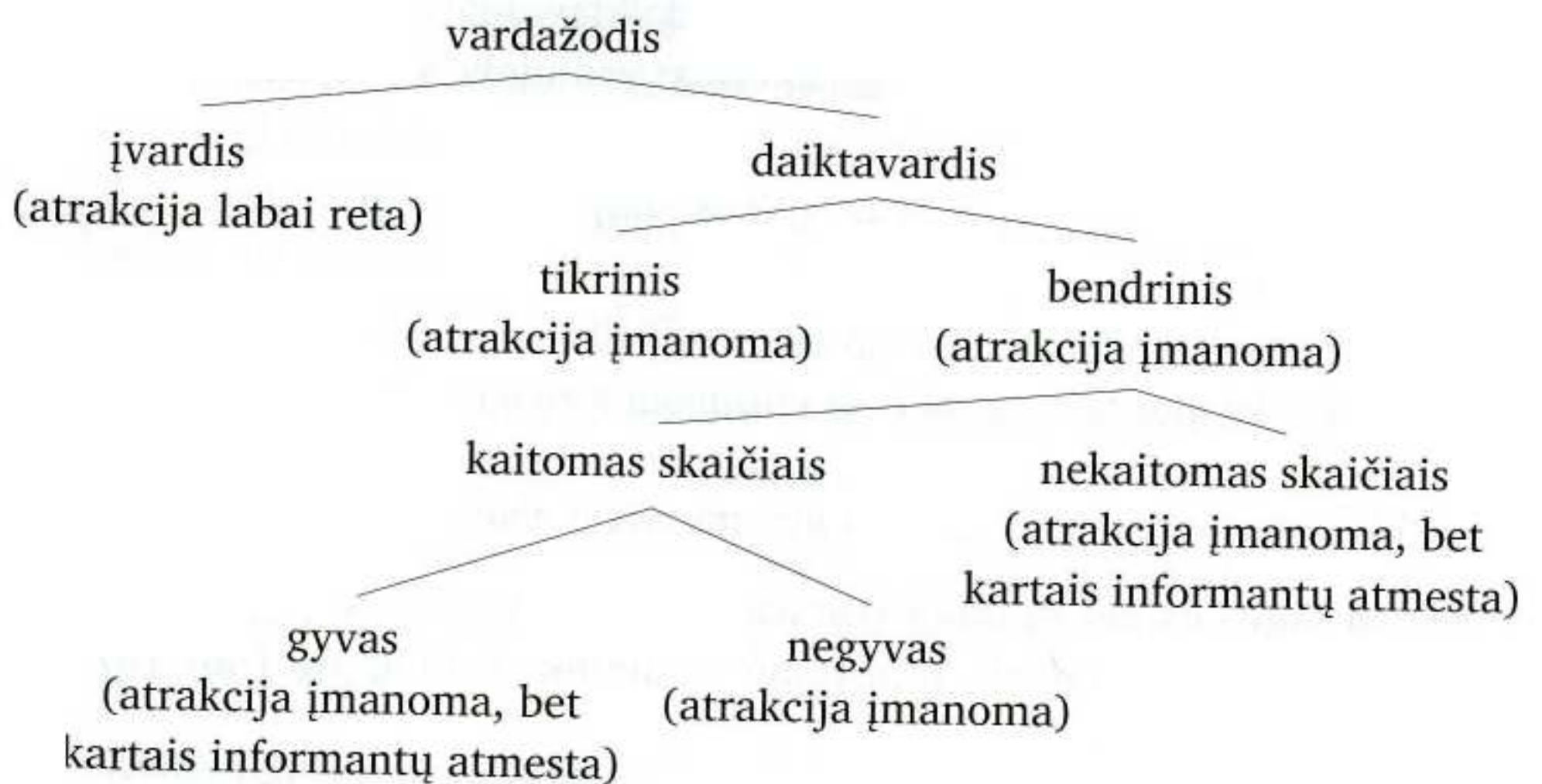
- (54) *Tokiam jausmui kaip apmaudui nėra vietos jo širdyje.*
 (55) *Tokiam užsiėmimui kaip tapymui jis skiria per daug dėmesio.*
 (56) *Tokiam jausmui kaip apmaudas nėra vietos jo širdyje.*
 (57) *Tokiam užsiėmimui kaip tapymas jis skiria per daug dėmesio.*

Beje, kaip jau buvo minėta, atrakcijos tikimybei gali turėti įtakos lyginamosios konstrukcijos vieta sakinyje. Visais anksčiau išvardytais atvejais (kai atrakcija taikoma) lyginamosios konstrukcijos buvo pavartotos prieš tarinį, bet jei lyginamoji konstrukcija vartojama sakinio pabaigoje, t. y. po tarinio, atrakcijos tikimybė arba labai sumažėja, arba atrakcija išvis neįmanoma, pvz., sakiny (58) priklauso ribiniam atvejui, o sakiniai (59), (60) laikomi paklaida ir priskiriami prie sakinių be atrakcijos:

- (58) *Negalima įkyrėti su savo klausimais tokiam žmogui kaip teisėjui.*
 (59) **Patyrusių žmonių visada reikia tokiam darbui kaip statyboms.*
 (60) **Šimoniai nepratę tarnauti tokiems ponams kaip vokiečiams.*
 (61) *Patyrusių žmonių visada reikia tokiam darbui kaip statybos.*
 (62) *Šimoniai nepratę tarnauti tokiems ponams kaip vokiečiai.*

Linksnių atrakcijos atvejus, kai vardininkas pakeičiamas naudininku ir kai linksnių atrakcijos atvejų nepasitaiko, galima pateikti apibendrintai — žr. schemą 2.

Schema 2. Linksnių atrakcija, kai vardininkas pakeičiamas naudininku.

4.2.3. Toliau aptarsime pirmąją grupę — NOM. / GEN., kai atrakcijos atveju vardininko linksnis pakeičiamas kilmininku. Kaip ir dviem pirmaisiais atvejais, bandyta nustatyti, su kokiais vardažodžiais linksnių atrakcija įmanoma ir su kokiais ne, kokią įtaką turi daiktavardžio kategorinės savybės. Antroji apklausa ir šiuo atveju leido patikslinti pirmosios apklausos duomenis: kaip ir grupės NOM. / DAT. atveju, šiuo atveju atrakcija beveik netaikoma įvardžiams, ji įmanoma su visais bendriniais daiktavardžiais, bet retai pasitaiko su tikriniais daiktavardžiais. Taigi galime sakyti, kad įvardžiams atrakcija beveik netaikoma, pvz.:

(63) **Man nereikia tokio draugo kaip tavęs.*

(64) **Aš trokštu tokio draugo kaip tavęs.*

(65) **Šalinuosi tokių tipų kaip jų.*

(66) *Man nereikia tokio draugo kaip tu.*

(67) *Aš trokštu tokio draugo kaip tu.*

(68) *Šalinuosi tokių tipų kaip jie.*

Nors ir retai, pasitaiko linksnių atrakcijos atvejų ir su įvardžiu (daugiausia vartojamas vardininkas):

(69) *Tokių žmonių kaip mūsų pasaulyje liko nedaug.*

(70) *Tokių žmonių kaip mes pasaulyje liko nedaug.* (vardininkas įprastesnis)

Kaip ir antrosios grupės atveju (žr. skyrių 4.2.2), atrakciją šiame sakinyje galėjo lemti lyginamosios konstrukcijos vieta, t. y. lyginamoji konstrukcija pavartota prieš tarinį, plg. sakinį (69) su sakiniais (63), (64) ir (65), bei tai, kad tarp lyginamosios konstrukcijos ir tarinio įsiterpusi aplinkybė.

Paaiškėjo, kad skirtingai nei grupės NOM. / DAT. atveju, linksnių atrakcija su tikriniais daiktavardžiais beveik neįmanoma, pvz.:

(71) **Jūs dar nematėte tokių žmonių kaip Baranauskų.*

(72) **Ji nemėgsta tokių vyrų kaip Antano.*

(73) *Jūs dar nematėte tokių žmonių kaip Baranauskai.*

(74) *Ji nemėgsta tokių vyrų kaip Antanas.*

Bet ir tikrinių daiktavardžių atveju konstrukcija su atrakcija informantų kartais buvo įvertinta kaip galima, pvz.:

(75) *Tokių kaimynų kaip Miškinų nepalinkėčiau nei vienam.*

(76) *Tokių kaimynų kaip Miškiniai nepalinkėčiau nei vienam.* (vardininkas įprastesnis)

Greičiausiai ir šiuo atveju atrakcija įmanoma dėl to, kad lyginamoji konstrukcija eina prieš tarinį.

Nustatyta, kad atrakcija įmanoma su visais bendriniais daiktavardžiais:

(a) su skaičiais kaitomais bendriniais daiktavardžiais, reiškiančiais asmenis, gyvas būtybes, plg. (77), (78), nors dažnesni sakiniai su vardininku, plg. (79), (80):

(77) *Man nereikia tokio vaiko kaip narkomano.*

(78) *Vaikelį, tokių gyvūnų kaip vėžlių upėje nepamatysi.*

(79) *Man nereikia tokio vaiko kaip narkomanas.*

(80) *Vaikelį, tokių gyvūnų kaip vėžliai upėje nepamatysi.*

(b) su skaičiais kaitomais bendriniais daiktavardžiais, žyminčiais negyvus objektus — daiktus, veiksmų pavadinimus, abstraktus, pvz.:

(81) *Tokių dokumentų kaip pasų nedera kiekvienam rodyti.*

(82) *Tokios pabaigos kaip kalėjimo jis nesitikėjo.*

(83) *Nemėgstu tokio triukšmo kaip ginčo.*

Linksnių atrakcija šiais atvejais irgi reta, dažniau vartojamos vardininko formos:

(84) *Tokių dokumentų kaip pasai nedera kiekvienam rodyti.*

(85) *Tokios pabaigos kaip kalėjimas jis nesitikėjo.*

(86) *Nemėgstu tokio triukšmo kaip ginčas.*

(c) su skaičiais nekaitomais bendriniais daiktavardžiais, pvz.:

(87) *Žmogus nemoka ieškoti tokio dalyko kaip laimės.*

(88) *Nenorime tokių rūpesčių kaip išlaidų.*

Kaip ir anksčiau išvardytais atvejais, taip ir šiuo atveju įprastesni sakiniai be linksnių atrakcijos:

(89) *Žmogus nemoka ieškoti tokio dalyko kaip laimė.*

(90) *Nenorime tokių rūpesčių kaip išlaidos.*

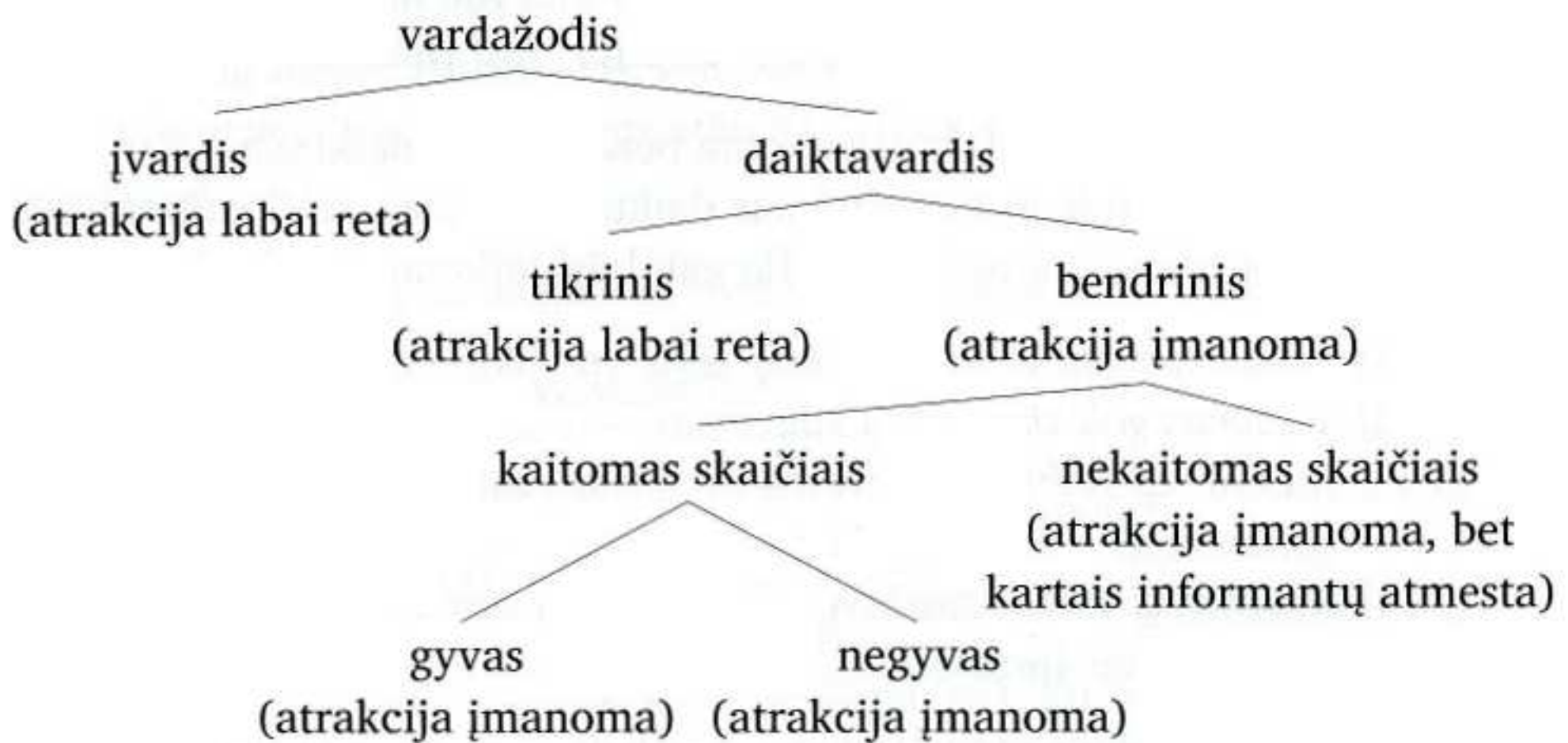
Kai kuriais atvejais konstrukcija su linksnių atrakcija buvo atmesta, pvz.:

(91) *Klasikinėje kinų kalboje nėra tokio abstraktaus žodžio kaip tiesos¹⁰.

(92) Klasikinėje kinų kalboje nėra tokio abstraktaus žodžio kaip tiesa.

Remiantis atrakcijos atvejais su bendriniais daiktavardžiais negalima teigti, kad šiems atrakcijos atvejams įtakos turėtų lyginamosios konstrukcijos vieta sakinyje¹¹. Taip pat nepastebėta, kad grupės NOM. / GEN. atveju atrakcijos tikimybę lemtų tai, ar sakinio tarinys išreikštas neigiamuoju veiksmažodžiu arba veiksmažodžiu, reikalaujančiu kilmininko papildinio. Linksnių atrakcijos atvejus, kai vardininkas pakeičiamas kilmininku ir kai linksnių atrakcijos atvejų nepasitaiko, galima pateikti apibendrintai — žr. schemą 3.

Schema 3. Linksnių atrakcija, kai vardininkas pakeičiamas kilmininku.

4.2.4. Ketvirtoji grupė — NOM. / INSTR., kai esant atrakcijai įnagininkas turėtų pakeisti vardininką. Remiantis pirmosios apklausos duomenimis nu-

¹⁰ Šis sakiny su atrakcija buvo pavartotas tik tris kartus ir laikomas paklaida. Sakinyje atrakcija galėjo būti netaikoma dėl to, kad noreta išvengti dviprasmybių – pritaikius linksnio atrakciją būtų pasikeistusi sakinio prasmė: kinų kalboje nėra sąvokos *tiesa*, o ne paties reiškinių kaip tokio. Žr. dar sakinį (64), kuriame irgi galejo atsirasti dviprasmybių.

¹¹ Atrakcija pastebima tiek lyginamosiose konstrukcijose, pavartotose prieš tarinį (sakiniai (78), (81), (82)), tiek ir lyginamosiose konstrukcijose, pavartotose po tarinio (sakiniai (77), (83), (87), (88)).

statyta, kad įnagininkas nekeičia vardininko, nepriklausomai nuo to, kokių kategorinių savybių turi lyginimo standartas. Antroji apklausa parodė, kad, nors ir labai retai, linksnių atrakcija su įnagininku įmanoma. Nustatyta, kad:

i) linksnių atrakcija netaikoma įvardžiams, pvz.:

(93) **Tokiais tėvais kaip jumis galima didžiuotis.*

(94) **Tapti tokiu kaip tavimi lengva.*

(95) *Tokiais tėvais kaip jūs galima didžiuotis.*

(96) *Tapti tokiu kaip tu lengva.*

ii) linksnių atrakcija netaikoma tikriniams daiktavardžiams¹², pvz.:

(97) **Pasigirti tokiais pažįstamais kaip Sopranais gali tik Zastranai.*

(98) **Su tokiu vyru kaip Paleikiu ji buvo pasiryžusi viskam.*

(99) *Pasigirti tokiais pažįstamais kaip Sopranai gali tik Zastranai.*

(100) *Su tokiu vyru kaip Paleikis ji buvo pasiryžusi viskam.*

iii) linksnių atrakcija gali būti taikoma bendriniais daiktavardžiams:

(a) skaičiais kaitomiems bendriniais daiktavardžiams, reiškiantiems asmenis, gyvas būtybes, linksnių atrakcija gali būti taikoma ne visada, pvz.:

(101) **Visuomet gali virsti tokiu kaip tėvu.* (neįmanoma)

(102) *Visuomet gali virsti tokiu kaip tėvas.*

(103) *Kiekvienas vaikas susižavi tokiais gamtos sutverimais kaip kačiukais.*
(įmanoma)

(104) *Kiekvienas vaikas susižavi tokiais gamtos sutverimais kaip kačiukai.*
(vardininkas įprastesnis).

Tikėtina, kad sakinyje (101) linksnių atrakcija neįmanoma, nes siekiama išvengti dviprasmybės: virsti tėvu yra kas kita, nei virsti žmogumi, panašiu į tėvą (dar žr. išnašą 10). Sakinyje (103) dviprasmiškumo nėra.

(b) skaičiais kaitomiems bendriniais daiktavardžiams, žymintiems negyvus objektus — daiktus, veiksmų pavadinimus, abstraktus — linksnių atrakcija dažniausiai gali būti taikoma, pvz.:

(105) *Nesiūlyčiau tikėti tokiais niekais kaip apkalbomis.*

¹² Dar reikėtų patikrinti, ar tikrai atrakcija netaikoma sakiniams su tikriniais daiktavardžiais. Nurodomi pavyzdžiai laikomi paklaida, t. y. sakinių su linksnių atrakcija buvo pavartota tik po tris. Galima būtų patikrinti, ar lyginamosios konstrukcijos vieta ar koks kitas veiksnys šiuo atveju galėtų turėti įtakos linksnių atrakcijos tikimybei.

(106) *Nesiūlyčiau tikėti tokiais niekais kaip apkalbos.* (vardininkas įprastesnis)

Sakinys (107) laikomas paklaida, nes buvo pavartoti tik trys sakiniai su atrakcija. Galbūt tam turėjo įtakos lyginamosios konstrukcijos vieta: lyginamoji konstrukcija įsiterpusi tarp bendraties ir asmenuojamosios veiksmožio formos (plg. su sakiniu (105)):

(107) **Domėtis tokiais įvykiais kaip žmogžudystėmis mėgsta ne kiekvienas.*

(108) *Domėtis tokiais įvykiais kaip žmogžudystės mėgsta ne kiekvienas.*

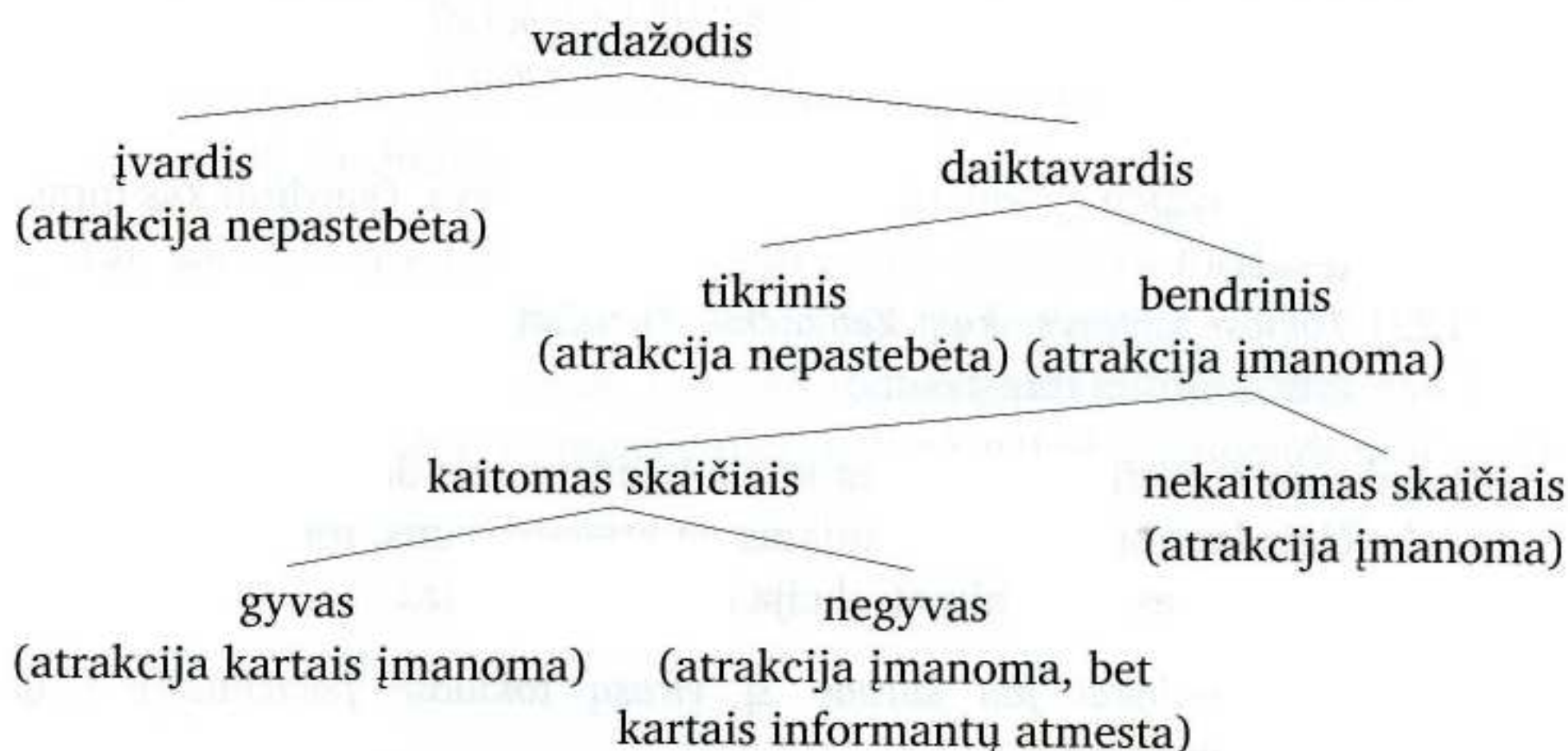
(c) skaičiais nekaitomiems bendriniais daiktavardžiams, pvz.:

(109) *Susirgti tokia liga kaip raupsais nepavojinga.*

(110) *Susirgti tokia liga kaip raupsai nepavojinga.* (vardininkas įprastesnis)

Linksnių atrakcijos atvejus, kai vardininkas keičiamas įnagininku ir kai linksnių atrakcijos atvejų nepasitaiko, galima pateikti apibendrintai — žr. schemą 4.

Schema 4. Linksnių atrakcija, kai vardininkas pakeičiamas įnagininku.

4.2.5. Galiausiai aptartina penktoji grupė — nom. / loc., kai atrakcijos atveju vardininkas gali būti pakeistas vietininku. Kaip jau buvo minėta, pirmosios apklausos metu sakinių su vietininku nebuvo pateikta, todėl analizuojami tik antrosios apklausos duomenys, rodantys, kad linksnių atrakcija kartais įmanoma ir su vietininku. Aptarkime tokius atvejus iš eilės.

i) linksnių atrakcija netaikoma įvardžiams, pvz.:

(111) **Tik tokiam kaip jame aš atrandu paguodą ir ramybę.*

(112) **Priežasčių ieškokime tokiuose kaip juose.*

(113) *Tik tokiam kaip jis aš atrandu paguodą ir ramybę.*

(114) *Priežasčių ieškokime tokiuose kaip jie.*

ii) linksnių atrakcija kartais taikoma tikriniams daiktavardžiams:

(a) tikriniams daiktavardžiams, reiškiantiems asmenis, gyvas būtybes, linksnių atrakcija netaikoma, pvz.:

(115) **Aš tik stebiuosi, iš kur tokiam mažame žmogutyje kaip Jonuke tiek jėgos?*

(116) **Kova už tiesą virė net tokiuose aferistuose kaip Kazlauskuose.*

(117) *Aš tik stebiuosi, iš kur tokiam mažame žmogutyje kaip Jonukas tiek jėgos?*

(118) *Kova už tiesą virė net tokiuose aferistuose kaip Kazlauskai.*

(b) tikriniams daiktavardžiams, žymintiems negyvus objektus, linksnių atrakcija taikoma, pvz.:

(119) *Tu vis svajoji gyventi tokiam krašte kaip Afrikoje.*

(120) *Tokiose vietovėse kaip Žemaičiuose, Taručiuose aptikta įdomių papročių.*

(121) *Tu vis svajoji gyventi tokiam krašte kaip Afrika. (vardininkas įprastesnis)*

(122) *Tokiose vietovėse kaip Žemaičiai, Taručiai aptikta įdomių papročių. (vardininkas įprastesnis)*

iii) linksnių atrakcija gali būti taikoma bendriniais daiktavardžiams:

(a) skaičiais kaitomiems bendriniais daiktavardžiams, reiškiantiems asmenis, gyvas būtybes, linksnių atrakcija netaikoma, pvz.:

(123) **Mokslininkai jau surado šį virusą tokiuose pacientuose kaip džiovininkuose.*

(124) **Aš pasakojau apie laisvės troškimą, glūdintį ne tik gyvūnuose, bet ir tokiam Dievo padare kaip žmogui.*

(125) *Mokslininkai jau surado šį virusą tokiuose pacientuose kaip džiovininkai.*

(126) *Aš pasakojau apie laisvės troškimą, glūdintį ne tik gyvūnuose, bet ir tokiam Dievo padare kaip žmogus.*

(b) skaičiais kaitomiems bendriniais daiktavardžiams, žymintiems negyvus objektus, linksnių atrakcija taikoma, pvz.:

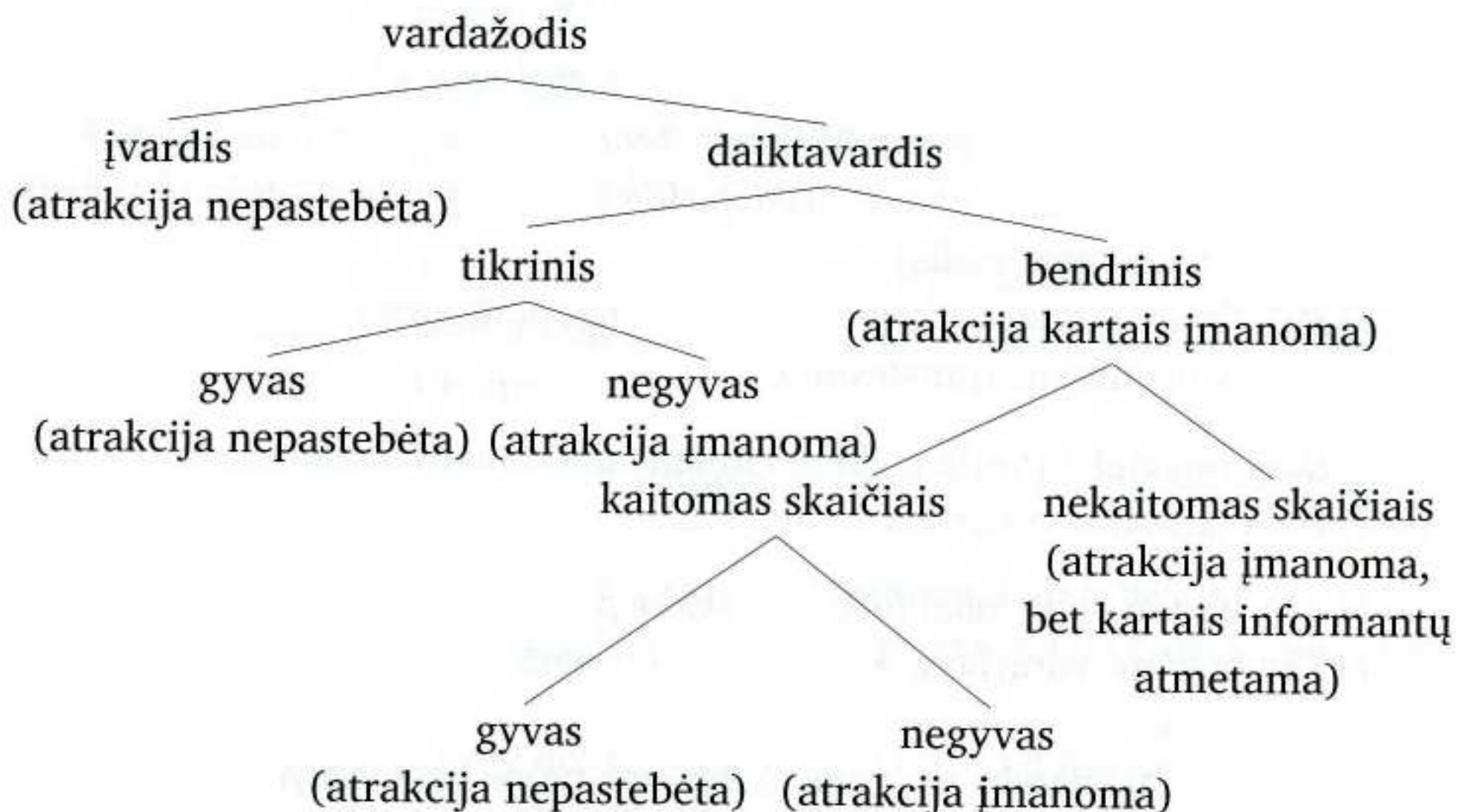
- (127) *Tokioje knygoje kaip enciklopedijoje rasi daug įdomių dalykų.*
- (128) *Tokiose įstaigose kaip ligoninėse brangs paslaugos ir didės atlyginimai.*
- (129) *Tokioje knygoje kaip enciklopedija rasi daug įdomių dalykų.* (vardininkas įprastesnis)
- (130) *Tokiose įstaigose kaip ligoninės brangs paslaugos ir didės atlyginimai.* (vardininkas įprastesnis)

(c) skaičiais nekaitomiems bendriniais daiktavardžiams linksnių atrakcija kartais taikoma, o kartais — ne, pvz.:

- (131) *Visada būna labai linksma tokiose puotose kaip krikštynose.*
- (132) *Tokiose varžybose kaip lenktynėse dažniausiai laimi geriausias pilotas.*
- (133) **Mūsų stiprybė ne jėgoje, o tokiam ryšyje kaip vienybėje.*
- (134) *Visada būna labai linksma tokiose puotose kaip krikštynos.* (vardininkas daug įprastesnis)
- (135) *Tokiose varžybose kaip lenktynės dažniausiai laimi geriausias pilotas.* (vardininkas daug įprastesnis)
- (136) *Mūsų stiprybė ne jėgoje, o tokiam ryšyje kaip vienybė.* (vartojamas tik vardininkas)

Tai, kad sakinyje (133) nebuvo pavartota vietininko forma, galėjo lemti lyginamosios konstrukcijos pagrindinio žodžio semantika.

Linksnių atrakcijos atvejus, kai vardininkas pakeičiamas vietininku ir kai linksnių atrakcijos atvejų nepasitaiko, galima pateikti apibendrintai — žr. schemą 5.

Schema 5. Linksnių atrakcija, kai vardininkas pakeičiamas vietininku.

5. IŠVADOS

Kaip jau buvo pastebėta anksčiau (Čižik 2003), linksnių atrakcija būdinga lyginamosioms konstrukcijoms, bet ne lyginamiesiems sakiniams: atkurta-me pilname lyginamajame sakinyje lyginimo standartą galima išreikšti tik vardininku. Šiame straipsnyje aptartos pažyminio funkciją atliekančios lyginamosios konstrukcijos, kurių pagrindinis žodis atlieka subjekto funkciją, ir vardininką keičia netiesioginis (objekto) linksnis, pvz.: *Miške randu tokių gėrybių kaip grybų, uogų* (vietoje *kaip grybai, uogos*).

Atrakciją gali lemti įvairūs veiksniai. Antroji apklausa patvirtino, kad atrakcijai įtakos turi:

(a) linksnis: atrakcijos galimybę lemia LINKSNIŲ HIERARCHIJA. Apie šią hierarchiją, pirmą kartą aprašytą kaip „vardažodžių prieinamumo hierarchiją“ (*noun phrase accessibility hierarchy* — Keenan, Comrie 1977), daugiau žr. Čižik (2003: 16–17); Holvoet, Semėnienė (2004: 28–32); Holvoet, Semėnienė (2005: 51–54).

(b) inherentinės vardažodžio kategorinės savybės: kalbos dalis, tikrinis / bendrinis, gyvas / negyvas)¹³,

¹³ Tai, kad linksnių atrakcija kartais nepastebima su įvardžiais ir tikriniais daikta-

(c) sintaksiniai veiksniai:

- nefinitinė forma (bendratis): kai sakinyje vartojama bendratis, linksnių atrakcija taikoma ir įvardžiams (žr. skyrių 4.2.1);
- lyginamosios konstrukcijos vieta: tam tikrais atvejais, kai lyginamoji konstrukcija eina prieš tarinį, pastebimas didesnis polinkis taikyti linksnio atrakciją (žr. skyrius 4.2.2, 4.2.3); be to, papildinio ar aplinkybės įsiterpimas tarp lyginamosios konstrukcijos pagrindinio žodžio ir tarinio kartais taipogi gali lemti linksnių atrakcijos atsiradimą (žr. skyrius 4.2.2, 4.2.3);
- dviprasmiškumas: vengiant dviprasmybių, linksnių atrakcija netaikoma (žr. skyrius 4.2.3, 4.2.4); be to, linksnių atrakcijos gali nebūti dėl lyginamosios konstrukcijos pagrindinio žodžio reikšmės (žr. skyrių 4.2.5).

Taigi, remiantis apklausos duomenimis, labiausiai tikėtina, kad atrakcija atsiras galininko atveju, t. y. kai vardininką, pritaikius atrakcijos taisyklę, pakeičia galininkas. Mažiausiai tikėtina atrakcija vietininko ir įnagininko atvejais (vardininką retai pakeičia vietininkas arba įnagininkas), o naudininkas bei kilmininkas užima tarpinę poziciją tarp šių linksnių. Antroji apklausa leido patikslinti linksnių eiliškumą. Pagal apklausos duomenis lietuvių kalbos linksnių hierarchija turėtų atrodyti taip:

vardininkas > galininkas > naudininkas > kilmininkas > įnagininkas > vietininkas¹⁴

vardžiais, gali būti sąlygojama GYVUMO HIERARCHIJOS. W. Croftas pateikia tokią išplėstą gyvumo hierarchiją:

1, 2 asmens įvardis < 3 asmens įvardis < tikrinis vardas < gyvą asmenį žymintis bendrinis daiktavardis < gyvūną žymintis bendrinis daiktavardis < negyvą daiktą žymintis bendrinis daiktavardis,

kuri savo ruožtu susideda iš trijų smulkesnių hierarchijų:

Asmens: pirmojo < antrojo < trečiojo

Referentiškumas: įvardis < tikrinis vardas < bendrinis daiktavardis

Gyvumas: žmogus < gyva būtybė < negyvas daiktas

(Croft 2004: 130). Dar apie gyvumo hierarchiją ir jos pritaikymą gramatiniams tyrimams žr. Čižik (2003: 15-16); Semėnienė (2005: 70tt); Comrie (1989: 128, 185tt).

¹⁴ Plg. su Harberto senajai vokiečių kalbai nustatyta linksnių hierarchija:

NOM > ACC > DAT > GEN (Harbert 1989: 146). Harberto tyrimas remiasi linksnių atrakcija reliatyviniuose sakiniuose.

Kuo aukščiau tam tikras žodis linksnių hierarchijoje, tuo labiau tikėtina, kad jis bus paveiktas atrakcijos. Reikėtų nepamiršti, kad linksnių atrakcija (linksnių derinimas) yra tik galimybė¹⁵, nes dažniau vartojami sakiniai, kuriuose vardažodžių formos nėra derinamos. Be to, pasitaiko sakinių, kuriuose, nepaisant nustatytos tendencijos, linksnių atrakcija netaikoma.

LITERATŪRA

- CROFT, W. 2004: *Typology and Universals*. 2nd edition. Cambridge: University Press.
- COMRIE, B. 1989: *Language Universals and Linguistic Typology*. 2nd edition. Chicago: The University of Chicago Press.
- ČIŽIK, V. 2003: Linksnių atrakcija lyginamosiose konstrukcijose. *Acta Linguistica Lithuanica* 48, 1–17.
- ERDMANN, O. 1874: *Untersuchungen über die Syntax der Sprache Otfrids. Erster Teil*. Halle. Reprint: Hildesheim–New York: Olms, 1973.
- GRIMM, J. 1866: Über einige Fälle der Attraktion. In: *Kleinere Schriften III. Abhandlungen zur Literatur und Grammatik*. Berlin: Dümmler, 312–348.
- HARBERT, W. 1989: Case attraction and the hierarchization of case. *Proceedings of the Eastern States Conference on Linguistics* 6. Ithaca: CLC Publications, 138–149.
- HOLVOET, A. & A. JUDŽENTIS, 2003: Sudėtinio prijungiamojo sakinio aprašymo pagrindai. In: HOLVOET & JUDŽENTIS, red., *Sintaksinių ryšių tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 115–172.
- HOLVOET, A. & L. SEMENIENE, 2004: Linksnio teorijos pagrindai. In: A. HOLVOET & L. SEMENIENE, red., *Gramatinių kategorijų tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–33.
- HOLVOET, A. & L. SEMENIENĖ, 2005: Veiksnių ir tiesioginio papildinio sąvokos. In: A. HOLVOET & R. MIKULSKAS, red., *Gramatinių funkcijų tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 39–64.

¹⁵ Anot O. Erdmanno, linksnio atrakcija yra veikiau išimtis nei desningumas (Erdmann 1874: 130).

- KEENAN, E. L. & B. COMRIE. 1977: Noun phrase accessibility and Universal Grammar. *Linguistic Inquiry* 8.1, 63–99.
- MATTHEWS, P. H. 1997: *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: University Press.
- SCHLEICHER, A. 1856: *Handbuch der Litauischen Sprache: Litauische Grammatik*. Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung.
- SEMĖNIENĖ, L. 2005: Intransityvinio subjekto žymėjimas vardininku ir / ar kilmininku. *Acta Linguistica Lithuanica* 52: 67–82.

Veslava Čižik-Prokaševa

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, 2055 Vilnius, Lietuva

veslava@lki.lt